

מגולדה מאיר לציפי לבני: על שני פנים לייצוג נשים בפוליטיקה והצבעה מגדרית

עינת גדליה-לביא ומיכל שמיר*

יופיע בספר: **פערים מגדריים בפוליטיקה בישראל** בעריכת מיכל שמיר, חנה הרצוג ונעמי חזן, הוצאת ון-ליר והקיבוץ המאוחד, 2019.

מבוא

המחקר שלנו של הפער המגדרי בהצבעה בישראל החל בבחירות 2009. בבחירות אלה ציפי לבני עמדה בראשות קדימה והתמודדה על ראשות הממשלה מול בנימין נתניהו. זו הייתה הפעם הראשונה (והיחידה עד כה) מאז גולדה מאיר, כארבעים שנה לפני כן, שהייתה מועמדת אישה ריאלית לתפקיד הבכיר ביותר בפוליטיקה הישראלית. בבחירות אלה, זיהינו פער בדפוסי ההצבעה של נשים וגברים, כאשר נשים הצביעו באופן מובהק יותר מגברים למפלגתה של לבני, קדימה, והנושא של מגדר ופוליטיקה עלה על סדר היום במערכת הבחירות (גדליה ואחרים 2010). מחקר המשך שלנו תיעד בישראל דפוס התפתחותי של מעבר מפער מגדרי מסורתי לפער מודרני בהצבעה ובאידיאולוגיה הפוליטית, בדומה לזה שנמצא במדינות פוסט-תעשייתיות אחרות (שמיר וגדליה-לביא 2015; Gedalya-Lavy 2016). אף על פי שפער זה היה קטן למדי ובמרבית השנים לא מובהק סטטיסטית, ניתן לזהות דפוס עקבי של פער מגדרי מודרני מאמצע שנות התשעים, במקביל למוצע זמן השינוי במדינות אירופה (Inglehart and Norris 2000, 450, Fig. 3). השינוי בפערים המגדריים בהצבעה ובאידיאולוגיה פוליטית התרחש בהתאמה לתיאוריה ההתפתחותית המקובלת בתחום (Inglehart and Norris 2000; 2003), בד בבד עם שינויים בעולם התעסוקה ההשכלה והמשפחה, וחילחול גובר של רעיונות פמיניסטיים לצמתים מרכזיים בזירה הציבורית והפוליטית (Gedalya-Lavy 2016).

במאמר זה אנו חוזרות לציפי לבני ולגולדה מאיר ולבחירות בהן הן התמודדו כדי לדון באופן תיאורטי כללי יותר בסוגיית הפער המגדרי בהצבעה במונחי ייצוג, תוך הבחנה בין הצבעה לפי נושאים ואינטרסים – ייצוג כרעיונות, והצבעה לנשים מועמדות כביטוי לייצוג נשי קולקטיבי, קרי ייצוג כנוכחות (Phillips 1995). מושגים אלה מקבילים למושגי הייצוג המהותי והייצוג התיאורי (בהתאמה) המקובלים בספרות העוסקת ברמת הנציגות והנציגים, כפי שיתואר להלן. טענתנו המרכזית היא כי יש להבין ולחקור פערים מגדריים בהצבעה תוך התייחסות בו-זמנית, מפורשת ומפורטת לשתי משמעויות אלו של ייצוג. רק בבחירות בהן מתמודדות נשים ניתן לחקור בו-זמנית שיקולי ייצוג כרעיונות וייצוג כנוכחות אצל בוחרות ובוחרים, וכאן נבחן לעומק את דפוסי ההצבעה של נשים וגברים בבחירות בהן עמדו נשים בראש מפלגות, ובפרט כמועמדות ריאליות לראשות הממשלה. ההבחנה בין שתי המשמעויות הללו של ייצוג הופכת חשובה יותר בחקר ההצבעה המגדרית כיום, כאשר מספר הנשים המתמודדות בבחירות בכל הרמות של הפוליטיקה גדל, וככל שבוחרים מצביעים יותר לפי נושאי עניין ועל מגוון רחב יותר שלהם. מדובר בתהליכים הקורים בו זמנית במערכת הפוליטית, במוסדות ובשיח, כמו גם בציבור הבוחרים/ות, שבו אנו מתמקדות כאן.

* מחקר זה מומן על-ידי מענק מחקר של הקרן הלאומית למדע (מענק מס' 1438/10 למיכל שמיר) ואנו מודות לקרן על תמיכתה. כמו כן, עינת גדליה-לביא מודה על התמיכה במחקר ובכתיבת מאמר זה לחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל-אביב על מלגת הדוקטורט ולמכון דיוויד לייחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים על מלגת פוסט דוקטורט ע"ש סופי דיוויד למגדר, יישוב סכסוכים ושלוש.

ייצוג כרעיונות וייצוג כנוכחות בהצבעה מגדרית

נתחיל את הדיון מנקודת המבט של ייצוג בדמוקרטיה. באופן "טבעי" דיון כזה מתנקז לסוגיה של מה מיוצג, על פני השאלה של מיהו המייצג, או "מי עושה" את הייצוג. מה שחשוב הוא ייצוג של מנעד הרעיונות והאינטרסים. אולם, זה אינו מספק כאשר מדובר בקבוצות מיעוט או קבוצות מקופחות בחברה, ובאופן ספציפי לגבי נשים. נוכחות פיסית של חברי קבוצות כאלה בפוליטיקה נחוצה אף היא ובעלת משמעות דמוקרטית. הנימוקים לטובת ייצוג הולם לנשים הם רבים: טיעונים של צדק; קיום אינטרסים של נשים; הדוגמא וההשראה של נשים בפוליטיקה להעצמה נשית; ואולי מבחינה נורמטיבית החשוב ביותר הוא הטעון הכללי לטיוב הדמוקרטיה מנקודת המבט של דמוקרטיה השתתפותית ודליברטיבית.¹ ייצוג של נוכחות מביא עימו לעיתים קרובות גם ייצוגים של רעיונות הנובעים מתוך ידע, ניסיון חיים, נקודות מבט ואינטרסים שונים המשפיעים על מה שהנציגים/ות יעשו, וכך מחזק את ההיענות (responsiveness) ומעשיר את הדיון והעשייה הפוליטית. באופן כזה פיליפס (Phillips 1995; 2000) מפרשת את מושג הייצוג התאורי (דסקריפטיבי) אצל חנה פיטקיין (Pitkin 1967). במילים אחרות, אין לבחור בין רעיונות ונוכחות פוליטית; אין הם מוציאים זה את זה כלל וכלל, אלא משלימים האחד את השני, ויתר על כן מקבילים לטיעונים למען התנהלות דמוקרטית יותר: עם יותר השתתפות, התייעצות, דיון, אחריותיות והיענות.

במקביל לדיון הער בספרות הפמיניסטית ובתחום התיאוריה הדמוקרטית, "בשטח" התמסדו רפורמות פוליטיות מוסדיות, ובפרט מכסות, ששינו את עולם הייצוג הפוליטי המגדרי מאז אמצע שנות התשעים, כאשר יותר נשים מועמדות עולות לבמה, ולמרכז הבמה.² ב-2016, לראשונה בהסטוריה האמריקאית, התחרו אשה וגבר משתי המפלגות המרכזיות בארה"ב על הנשיאות. עולם משתנה זה מדגיש את חשיבות ההסתכלות על ייצוג כנוכחות מעבר לייצוג של רעיונות ואינטרסים.

בתחום המחקר ההתנהגותי במדע המדינה, התפתחו במקביל ספרות על נשים בפרלמנטים – על פעילותן, קשייהן, וההבדל שהן עושות (או לא) בסדר היום ובמדיניות,³ וספרות ברמת הבחורים/ות, על הסוגיה של הצבעה עבור נשים נציגות. בספרות זו הנחת המוצא היא של הבדל בהצבעה בין נשים לגברים, הנחה המקבלת תמיכה במחקר, אם כי לא באופן אוניברסלי. הסברים מרכזיים העולים במחקרים אלה הם שיקולים אידיאולוגיים, שיקולי זהות קבוצתית וסטריאוטיפים מגדריים היכולים לשמש כקיצורי דרך בהחלטת ההצבעה. במונחים שלנו מדובר אם כן בשיקולי הצבעה בשני התחומים, של רעיונות ושל נוכחות, ובנוסף ישנה גם התייחסות לאינטרקציה ביניהם, כלומר לעובדה שיש יותר נשים בצד הליברלי או השמאלי של המפה הפוליטית מאשר בצד הימני, ולאפשרות של סתירה בין שתי מערכות השיקולים.⁴ ספרות נוספת התפתחה סביב הפער המגדרי בהצבעה למפלגות שמאל לעומת ימין, כאשר נקודת המבט המרכזית בה היא של ייצוג כרעיונות, ערכים ואינטרסים. על פי התיאוריה ההתפתחותית המעגנת את המחקר בתחום (Inglehart and Norris 2000; 2003), שינויים במצבן הכלכלי והמשפחתי של

¹ Carroll 1994; Darcy *et al.* 1994; Thomas 1994; Phillips 1995; Rosenthal 1998; Mansbridge 1999; Phillips 2000; Burns *et al.* 2001

² ר' למשל: Squires 2007; Krook 2010; Sawyer 2010

³ ר' למשל: Carroll 2001; Sawyer *et al.* 2006; Franceschet *et al.* 2012; Krook 2014

⁴ ר' Banducci and Karp 2000; Dolan 2001; Sanbonmatsu 2002; Lawless 2004; Brians 2005; Dolan 2008; Goodyear-Grant and Croskill 2011; Giger *et al.* 2014

נשים ואינטרסים ועמדות פוליטיות הנובעים מכך, כמו גם השפעות תרבותיות, הנובעות בין היתר מרעיונות התנועה הפמיניסטית ומערכים פוסט-מטריאליים, הם אלה העומדים בבסיס הפער המשתנה בהצבעה בין בוחרים ובוחרות. מבחינה אמפירית, העולם בו פער מגדרי מודרני (לפני נשים מצביעות שמאלה מגברים) החל להיווצר ולהיחקר היה עולם בו פחות או יותר כל המועמדים המרכזיים היו גברים, ויתכן כי זו הסיבה לכך שבהסבר הפער המגדרי בהצבעה במסגרת התיאוריה ההתפתחותית נדון אך ורק פן הייצוג של רעיונות, ⁵ הגם שייצוג מגדרי כנוכחות פוליטית נדון אף הוא, אך בנפרד (ר' פרק 6 ב- Inglehart and Norris 2003).

יחד עם זאת, הן קונספטואלית והן אמפירית, כאשר יותר ויותר נשים מועמדות מתמודדות בבחירות, לא יכול להיות ספק שיש לחבר בין שני היבטים אלה. על הפער המגדרי בהצבעה של בוחרות ובוחרים, המתבטא במסגרת התיאוריה ההתפתחותית כשיקולי ייצוג כרעיונות ואינטרסים נטו, יש להוסיף את "ההצבעה עבור אשה" – קרי ההשפעה הנוספת של נוכחות נשים בבחירות על הפער המגדרי.

התנועה הפמיניסטית – כמו מרבית התנועות החברתיות מסוגים שונים – העלתה ומעלה על סדר היום הציבורי את הרעיונות והאינטרסים הפמיניסטיים ובו-זמנית מטפחת מועמדות נשים כנשים. נשים מועמדות משלבות הרבה פעמים את שני הפנים. כך גם מצד הבוחרות, ההעדפה לאשה מועמדת יכולה להיות מבוססת על זהותה כאשה וחשיבות הזהות החברתית המגדרית למצביעה, אך גם על המחויבויות והעמדות הפוליטיות שלה. גם סטריאוטיפים והנחות מגדריות לגבי מועמדים/ות מחברים בין שני הממדים. "הצבעה לנשים מועמדות" ו"פער מגדרי בהצבעה" כוללים אם כן, שניהם, הן שיקולי ייצוג כרעיונות והן שיקולי ייצוג כנוכחות. אופן ומידת ההשפעה של שיקולים אלה על הצבעה הוא תלוי-הקשר מוסדי והקשר של הבחירות הספציפיות, בפרט מבחינת כמותן ומיקומן של מועמדות ברמות השונות של הפוליטיקה ובולטות הממד המגדרי באותן בחירות. ⁶ אנו מניחות כי קיום אשה מועמדת לראשות הממשלה (במשטר פרלמנטרי) היא המשמעותית ביותר מבחינת ייצוג כנוכחות, הן בשל הבולטות שהיא זוכה לה והן בשל המשמעות הפוליטית שלה. נשים בראש מפלגה שאינן נחשבות כמועמדות לראשות הממשלה משמעותיות אף הן, אם כי במידה פחותה, ובתנאי שהנושא המגדרי נמצא על סדר היום והבדלים בייצוג הנשי בולטים וידועים. ניתן להניח כי גם ההרכב המגדרי של רשימות בבחירות יחסיות רלוונטי לייצוג כנוכחות, אך במידה פחותה ממועמדות לראשות ממשלה או ראשות מפלגה. ⁷

ניתן גם להניח כי שיקולי ייצוג כנוכחות משמעותיים יותר היום מבעבר בשל תהליכי הפרסונליזציה המתחזקים בפוליטיקה דמוקרטית במשטרים נשיאותיים ופרלמנטריים כאחד. המשקל הפוליטי ובולטות האישים גדלים על חשבון המפלגה, וניכר תהליך של פרסונליזציה הממוקדת בראש הממשלה, ובעת מערכת הבחירות – במנהיגי המפלגות, בפרט אלה המועמדים לתפקיד ראש הממשלה (Poguntke and Webb 2005; ולגבי ישראל ר' Balmas et al. 2014). במקביל, החשיבות של נושאים שונים ומגוונים בתהליך קבלת החלטת ההצבעה גדל. ⁸ בראיה מגדרית, קיימת עליה בחשיבותם של שני סוגי השיקולים בהצבעה על פני זמן, גם הודות להתפתחות התנועה הפמיניסטית וחלחול רעיונותיה אל השיח. מכל הסיבות הללו ראוי לחקור,

⁵ למשל: Gidengil et al. 2005; Giger 2009; Abendschon and Steinmetz 2014; Emmenegger and Manow 2014

⁶ ר' למשל: גדליה ואחרים 2010; Dolan 2001; Giger et al. 2014

⁷ איננו בוחנות כאן פן זה, אך הוא בוודאי נושא חשוב וראוי למחקר המשך.

⁸ Franklin et al. 1992; Dalton 2014; לגבי ישראל ר' Shamir and Arian 1999

היום עוד יותר מאשר בעבר, שיקולי הצבעה משני הסוגים (ייצוג כנוכחות וייצוג כרעיונות), ולחקור אותם יחדיו.

מחקר זה מתמקד במועמדות לראשות ממשלה בשתי תקופות קצה מתוך שלוש תקופות מרכזיות בהתפתחות הפמיניזם בישראל: גולדה מאיר, שעמדה בראש המערך בבחירות 1969 ו-1973, בתקופה בה מעמד האשה כלל לא עמד על הפרק (התקופה הראשונה בהתפתחות הפמיניזם בישראל - מקום המדינה ועד אמצע שנות השבעים) וציפי לבני, שעמדה בראש קדימה בבחירות 2009, בתקופה בה המודעות והעשייה בהקשר למעמדן של נשים בחברה הישראלית גברה, תוך חשיפת המבנה החברתי הממוגדר (קרי בתקופה השלישית בהתפתחות הפמיניזם בישראל, שהחלה מאמצע שנות התשעים) (Gedalya-Lavy 2016). אף אחת מהן לא נחשבה פמיניסטית, וציפי לבני גם לא אופיינה בעמדות בתחומי הכלכלה והרווחה שנשים נוטות להן. לכן נצפה לבולטות של שיקולי ייצוג כנוכחות בפער המגדרי בהצבעה להן. בבחירות 2013 לעומת זאת, השתתפו שלוש נשים שעמדו בראש מפלגות בגוש השמאל-מרכז, שתיים מתוכן פמיניסטיות ותומכות במדיניות רווחה מוצהרות וידועות, ולכן ניתן לצפות לקיום שיקולים משני סוגי הייצוג בבסיס הפער המגדרי בהצבעה להן.

השערות המחקר שלנו הן אם כן:

1. נשים תיטנה להצביע לנשים מועמדות יותר מגברים; נטיה זו נובעת מצרוף של שיקולי ייצוג כנוכחות (מודעות וזהות מגדרית של נשים ושאיפה לייצוג תאורי), כמו גם של ייצוג של רעיונות ואינטרסים.
2. עוצמת השיקולים הללו ומכלול התופעה של הפער המגדרי תהיה חזקה יותר בשנות האלפיים (לעומת תקופתה של גולדה מאיר, כלומר שנות הששים ושנות השבעים), כאשר הפמיניזם כבר היכה שורשים, ודפוסי ההצבעה השתנו כמתואר לעיל.
3. מידת ההשפעה של השיקולים מותנית בגורמים שונים, ולגביהם נתמקד בהשתתפות נשים מועמדות בולטות (המאפשרת ייצוג כנוכחות) ובאיפיונים האידיאולוגיים ודגשי המדיניות של המפלגות והמועמדות/ים (המעצבים ייצוג כרעיונות).

ההסטוריה הפוליטית של ישראל ונתוני מחקר הבחירות הישראלי (INES) מאפשרים לנו להתחיל לבחון את הבסיס הכפול להצבעה מגדרית. מכיוון שעד כה לא עמדה אף אישה בראשות מפלגה בגוש הימין בישראל, לא נוכל לשלב היבט זה בניתוח, והבחינה האמפירית שלנו מתמצה בנשים מועמדות בגוש השמאל והמרכז. אנו נתמקד בעיקר ברמה הגבוהה ביותר בפוליטיקה הפרלמנטרית - התחרות על ראשות הממשלה. נבחן את הבחירות בהן היו נשים מועמדות לתפקיד זה (1969, 1973 ו-2009), אך גם בחירות בהן עמדו נשים בראש מפלגות מבלי שנחשבו מועמדות ריאליות לראשות הממשלה (בחירות 2013, בהן עמדו נשים בראש שלוש מתוך ארבע המפלגות בשמאל-מרכז: ציפי לבני בראש התנועה; זהבה גלאון בראש מרצ; ושלי יחימוביץ' בראש מפלגת העבודה), וכבקרה – גם בחירות שלא היו בהן נשים בולטות בתפקידים אלה (בחירות 2015).¹⁰

⁹ התקופה השנייה בהתפתחות הפמיניזם בישראל מתקיימת מאמצע שנות ה-70 ועד אמצע שנות ה-90, ומתאפיינת בין היתר, בתחייה מחודשת של תנועות הנשים, בהתייחסות לנשים כקטגוריה חברתית מובחנת, בראשית חילחולם של רעיונות פמיניסטיים אל השיח בישראל, בשילובן הגובר של נשים בשוק העבודה המקומי וכן בהתמקדות בגישת הפמיניזם הליברלי לפתרון בעיית אי-השוויון המגדרי בחברה הישראלית. לפירוט על אודות החלוקה התיאורטית והאמפירית לשלוש תקופות בהתפתחות הפמיניזם בישראל, ר' Gedalya-Lavy 2016.

¹⁰ ב-2015 זהבה גלאון עמדה בראש מרצ, אך זו התנדדה סביב אחוז החסימה. ציפי לבני מוקמה אמנם במקום השני במחנה הציוני תוך סיכום על רוטציה בראשות הממשלה בינה לבין יצחק הרצוג במידה ורשימת המחנה הציוני תקים את הממשלה; אולם זו לא נחשבה אופציה רצינית וקרוב ליום הבחירות לבני אף הודיעה שהיא מוכנה לוותר על הסכם הרוטציה.

שלוש בחירות אלו בשנות האלפיים מציגות אם כן הקשרי בחירות שונים, ובעזרת שאלות יעודיות ששילבנו בסקרי הבחירות הללו נוכל לבחון את שיקולי ההצבעה של רעיונות ונוכחות פוליטית ברמת הבוחרים/ות. מכלול נתונים אלה מאפשרים לנו לבסס את קיומם של שני סוגי השיקולים בהצבעה ולהציע הכללות אמפיריות לגבי אופן השפעתם.

מתודולוגיה

מערך המחקר

הניתוח יתחלק לשני חלקים:

א) ניתוח רב-רמתי לאורך זמן – הניתוח הרב-רמתי של סקרי INES נועד לבחון את ההבדלים בין דפוסי ההצבעה של נשים וגברים בבחירות בישראל על פני כארבעה עשורים, כאשר נלקחים בחשבון הן גורמי רקע אישיים (מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ועמדות בנושאי המחלוקת העיקריים) והן היבטים הקשורים להבדלים בין מערכות בחירות – באופן ספציפי הבדלים הקשורים לנוכחות נשים מועמדות בבחירות. הבוחרים (רמת הפרט) מקוונים בתוך שנות הבחירות (רמת מערכת הבחירות). המודלים הרב-רמתיים לאורך זמן נאמדו באמצעות מודל של רגרסיה לוגיסטית ברנולי (Bernoulli Logistic Regression) (HGLM) מאחר שמשנתה ההצבעה הוא דיכוטומי. הניתוחים התבצעו באמצעות תוכנת HLM7 (Bryk and Raudenbush 1992), והגרפים של ההסתברויות המנובאות במודל ההצבעה הופקו באמצעות תוכנת STATA12.

ב) ניתוח חתכי רוחב – בחלק השני אנו מתמקדות במספר קטן של מערכות בחירות כדי לנתח יותר לעומק את ההשפעה של נשים מועמדות. במקביל לבחירות 1969, 1973 ו-2009 בהן התמודדה אישה לראשות הממשלה, ננתח כאמור גם בחירות עם נשים בראש מפלגות גם אם לא כמועמדות ריאליות לראשות הממשלה (2013), ובחירות בהן לא היתה אף אישה מועמדת בולטת בראש מפלגה (2015). ניתוח זה מאפשר לבחון דפוסי הצבעה בתנאים שונים; שימוש במשתנה הדיווח על הצבעה בפועל לאחר הבחירות (בעוד שבניתוח לאורך זמן המשתנה התלוי הוא כוונות הצבעה); ובבחירות בשנות האלפיים – הסתמכות על סדרת משתני עמדות המאפשרים בחינה בו-זמנית ומפורשת של שיקולי רעיונות ונוכחות פוליטית בהצבעה.

מסד הנתונים

א) ניתוח רב-רמתי לאורך זמן

לצורך הניתוח הרב-רמתי יצרנו מאגר נתונים מקיף ואחיד המכיל משתני הצבעה ומשתנים מסבירים הכלולים במודל הסטנדרטי של הצבעה בישראל (Shamir and Arian 1999) על פני 14 מערכות בחירות, החל מבחירות 1969, אז החלו סקרי הבחירות של ה-INES שעליהם בנוי המאגר, ועד בחירות 2013.¹¹ הקובץ הסופי ברמת הפרט מכיל 18,535 משיבים יהודים.¹² (לפרטים על אופן בניית המאגר ומאפייניו ר' Gedalya-Lavy 2016).

¹¹ בניית המאגר וניתוחו נעשו לפני ההכרזה על בחירות 2015; אנחנו מוסיפות כאן את הניתוח של בחירות אלה בחלק השני כבקרה לבחירות ללא מועמדות נשים בולטות.

¹² אנו מנתחות בוחרים יהודים מכיוון שסקרי ה-INES מבוססים על מדגם של יהודים בלבד עד בחירות 1992. כמו כן, ככלל, בוחרים ערבים נחקרים בנפרד שכן אמצעי התקשורת, מסעי הבחירות והתנהגות הבוחרים שונים מאוד בשתי האוכלוסיות.

משתנים ברמת הפרט :

הצבעה למפלגות שמאל-מרכז לעומת ימין : משתנה דמי של כוונת הצבעה לגושים (0- מפלגות ימין, כולל מפלגות דתיות, 1- מפלגות מרכז ושמאל), בהסתמך על השאלה: "לו הבחירות היו נערכות היום, עבור איזו רשימה היית מצביע?"¹³ בסקרי טרום הבחירות. ניתוח דפוסית ההצבעה על פני זמן בניתוח הרב-רמתי מוגבל לכוונות הצבעה בסקרי טרום-בחירות, מכיוון שמחקר הבחירות הישראלי כלל בכל השנים סקר לפני הבחירות, ורק בחלקן נערך בנוסף גם סקר לאחר הבחירות, בו נשאלים המראיינים בדיעבד האם ולמי הצביעו.

מגדר : 0-גבר, 1-אישה.

מידת שמירה על המסורת הדתית : נמדד באמצעות סולם בן 4 דרגות (1-אינני שומר כלל על המסורת הדתית; 4-אני שומר על המסורת על כל דקדוקיה).

גיל : משתנה סודר המחולק ל-9 קבוצות גיל (1-בין 18-24; 9-גיל 65 ומעלה).

השכלה : משתנה סודר בעל 5 קטגוריות השכלה (1-השכלה יסודית (0-8 שנים); 5-השכלה אקדמית (סיים תואר ראשון ומעלה / +15 שנות לימוד).

הכנסה:¹⁴ נמדד באמצעות סולם בן 5 דרגות (1-הרבה מתחת למוצע; 5-הרבה מעל הממוצע).

ותק בארץ : משתנה דמי של ותק בארץ (0-אזרח ותיק, מעל 10 שנים בארץ, 1-עולה חדש).
צפיפות דיור : משתנה סודר בן 5 קטגוריות המתייחס למספר הנפשות לחדר (1- עד 1.00; 5 – 4.00 ומעלה).

מוצא עדתי : נמדד באמצעות 3 משתני דמי (אשכנזי, מזרחי ועולה מברית-המועצות לשעבר החל מ-1989). קטגוריית התייחסות: מי שנולד בישראל וגם אביו נולד בישראל. משתני עמדות בנושאי מדיניות נועדו לייצג את שלושת השסעים הפוליטיים העיקריים, וכולם בני 4 קטגוריות:

מדיניות חוץ ובטחון : 1-מאוד ניצי; 4-מאוד יוני.¹⁵

מדיניות בתחום הכלכלי-חברתי : 1-קפיטליסטי בהחלט; 4-סוציאליסטי בהחלט.

יחסי דת-מדינה : 1-הממשלה צריכה בהחלט לדאוג לכך שהחיים הציבוריים יתנהלו לפי ההלכה היהודית; 4-הממשלה בהחלט לא צריכה לדאוג לכך.

¹³ חלוקת המפלגות בבחירות 1969--2013 הייתה כדלהלן:

מפלגות ימין : גח"ל, המרכז החופשי, ליכוד, התחייה, צומת, גשר (1996), כ"ך, מולדת, האיחוד הלאומי, ישראל-ביתנו, ישראל בעלייה (2003), חזית לאומית יהודית, חרות, הליכוד ביתנו.

מפלגות דתיות : מפד"ל, פאג"י, אגודת ישראל, חזית דתית תורנית, תמ"י, ש"ס, מורשה, מימד, דגל התורה, הבית היהודי, יהדות התורה, עוצמה לישראל, עם שלם, כוח להשפיע.

מפלגות מרכז : המפלגה הליברלית, מפלגה אתנית, ליברלים עצמאים, הרשימה הממלכתית, תל"ם, שינוי, יחד, אומץ, הדרך השלישית, ישראל בעלייה (1996, 1999), מפלגת המרכז, קדימה, חץ, הגימלאים, גיל, תפנית, ישראל חזקה, התנועה, יש עתיד.

מפלגות שמאל : מפ"ם, מר"י-העולם הזה, המערך, העבודה, רק"ח, חד"ש, מק"י, מוקד, רצ, מרצ, דמוקרטים ישראלים, שלי"י, לובה אליאב, הרשימה המתקדמת לשלום, ישראל אחת, גשר (1999), עם אחד, מפלגת הירוקים, עלה ירוק, ארץ חדשה.

בחירות 2001 היו בחירות ישירות לראשות הממשלה, ולא בחירות לכנסת. השתמשנו בתשובות הנשאלים לשאלה: "לאיזו מפלגה היו מצביעים אם הבחירות היו נערכות באותה עת גם לכנסת".

¹⁴ בשנים בהן לא היה מדד להכנסה השתמשנו בשאלה על הוצאות (בשנים 1984--2009).

¹⁵ עד בחירות 1992, המשתנה מתבסס על שאלה העוסקת בהחזרת שטחים ביהודה ושומרון תמורת שלום. מבחירות 1992 (אחרי האינתיפאדה הראשונה ולפני תהליך אוסלו) ואילך, המשתנה מבוסס על הסכמה להקמת מדינה פלסטינית ביהודה ושומרון וחבל עזה, וזאת מכיוון שזו הופכת להיות הסוגיה הרלוונטית על סדר היום. בבחירות 1969, אין שאלה בנושא החזרת שטחים תמורת שלום, והשתמשנו בשאלה: "באיזו מידה אתה תומך במדיניות תוקפנית מצד ישראל לגבי ארצות ערב" (רי' Shamir and Arian 1999).

משתנים ברמת מערכת הבחירות:

בנוסף על מאגר הנתונים ברמת הפרט, בסיס הנתונים מכיל גם משתני מאקרו ברמת מערכת הבחירות. אנו משתמשות כאן במדדים הבאים:

נוכחות של נשים מועמדות לראשות הממשלה: נמדדה באמצעות משתנה דמי (0-אין, 1-ישנן נשים מועמדות לראשות הממשלה).

נשים בראש מפלגה (בגוש השמאל-מרכז): (א) מספר נשים בראש מפלגה בגוש; (ב) פרופורציה של מספר ראשות מפלגה מתוך סך ראשי וראשות המפלגה בגוש (נע בין 0.00 ו-1.00).

(ב) ניתוח חתכי רוחב

מעבר למשתנים שתוארו כבר, בחלק זה נכללים המשתנים הבאים:

הצבעה למפלגות שמאל-מרכז לעומת ימין: בחלק זה, המשתנה התלוי הוא הצבעה בפועל כפי שדווחה בדיעבד בסקרי פוסט-בחירות (0-מפלגות ימין, כולל מפלגות דתיות, 1-מפלגות מרכז ושמאל), בהסתמך על השאלה: "עבור איזו רשימה הצבעת בבחירות האחרונות לכנסת?"¹⁶

פמיניזם: נמדד כסולם בן 4 ערכים: 0-כלל לא פמיניסט; 3-פמיניסט במידה רבה, בהסתמך על השאלה: "ובאיזו מידה אתה מגדיר את עצמך כפמיניסט?"

פוסט-מטריאליזם: נמדד כסולם בן 3 ערכים: 0-כלל לא פוסט-מטריאליסטי; 2-מאוד פוסט-מטריאליסטי. מבוסס על השאלות: "מה לדעתך, המטרה החשובה ביותר של המדינה (לעשר השנים הבאות)?" ומה לדעתך, המטרה השניה בחשיבותה?"

העדפה לאשה בפוליטיקה: משתנה דמי: 0-איננו מעדיף אשה לתפקיד פוליטי בכיר; 1-מעדיף אשה לתפקיד, בהתבסס על השאלה: "בהנחה ששני מועמדים מוכשרים ומתאימים באותה המידה הם מועמדים לתפקיד פוליטי בכיר, האחד גבר והשניה אישה, למי תיטה יותר להצביע?"

ממצאים

ניתוח לאורך זמן: מועמדות לראשות הממשלה והפער המגדרי בהצבעה

האמנם ועד כמה נוכחותן של נשים מועמדות לראשות הממשלה בישראל משפיעה על הפער המגדרי בהצבעה? בחלק זה נציג את תוצאות הניתוח הרב-רמתי, הכולל ברמת המערכת הפוליטית משתנה דמי המודד נוכחות מועמדת במרוץ לראשות הממשלה ביחד עם משתנים ברמת הבחורים/ות המקובלים כהסברים להצבעה בישראל. זאת כמבחן ראשון של השערה מס' 1. הניתוח נערך לגבי כל הבחירות עבורן יש לנו נתונים (1969--2013) וכן ניתוח נוסף עבור השנים 1996--2013 בלבד המייצגות תקופה משמעותית בהתפתחות הפמיניזם בישראל, בהן גברה המודעות והעשייה בהקשר למעמדן של נשים בחברה הישראלית (Gedalya-Lavy 2016), ובהן קיימת שונות מבחינת נוכחות נשים מועמדות לראשות ממשלה.

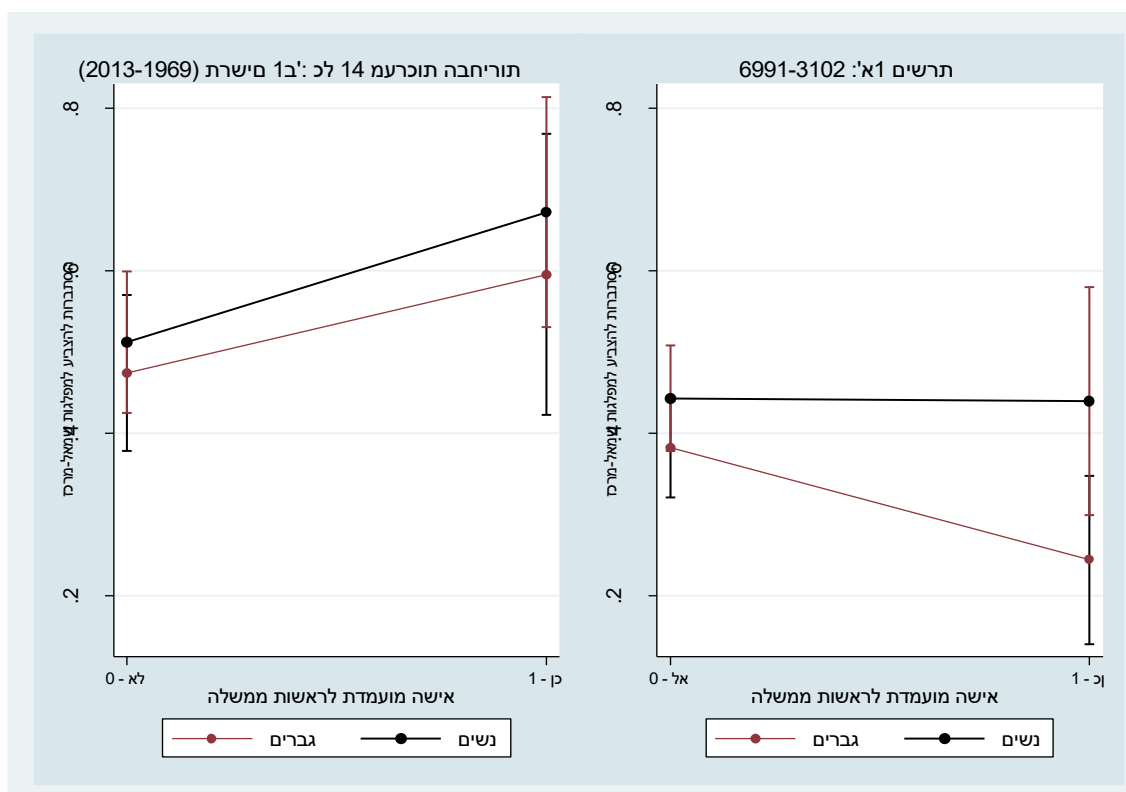
הממצאים העיקריים העולים מניתוחים אלה תומכים בהשערה מס' 1. ההסתברות של נשים לתמוך במפלגות שמאל-מרכז לעומת ימין גבוהה יותר משל גברים באופן מובהק, וכמו כן ישנה אינטראקציה בין מגדר לבין המשתנה של אשה מועמדת – כלומר הפער המגדרי גדול יותר

¹⁶ סיווג המפלגות שנוספו בבחירות 2015 בשאלה זו לגושים הוא כדלהלן: מפלגות ימין: יחד – העם איתנו, ובזכותן. מפלגות שמאל-מרכז: המחנה הציוני, הרשימה הערבית המשותפת, התקוה לשינוי, שכירות בכבוד, אור.

בבחירות בהן ישנה אישה מועמדת לראשות הממשלה. האינטראקציה מובהקת בתקופה השלישית בהתפתחות הפמיניזם בישראל, אך לא על פני כל 14 מערכות הבחירות שמשתרעות על פני שלוש התקופות.

התוצאה המרכזית של המודל מוצגת ב**תרשים א'1**, המדגים את ההשפעה של בחירות עם אישה מועמדת בתקופה השלישית, וב**תרשים ב'1** המציג את ההשפעה הממוצעת של בחירות עם אישה מועמדת על ההצבעה על פני כל מערכות הבחירות ומ-1969 ועד 2013.

תרשימים א'1-ב'1: השפעת אישה מועמדת לראשות הממשלה על הפער המגדרי בהצבעה לגושים בשנים 1996--2013 (תרשים א'1) ובכל 14 מערכות הבחירות (תרשים ב'1)

מקור: סקרי INES, נשאלים יהודים.

כפי שניתן לראות בתרשים א'1, בשנים 1996--2013, כאשר התמודדה ציפי לבני לראשות הממשלה בבחירות 2009, גברים נטו פחות לתמוך במפלגות שמאל-מרכז מנשים בפער של כ-20%. בעוד נשים שמרו על תמיכה דומה במפלגות שמאל-מרכז על פני ימין בין אם ישנה אישה מועמדת או לא,¹⁷ בקרב גברים, התמיכה במפלגות שמאל-מרכז יורדת משמעותית (ב-14 נקודות אחוז) כאשר ישנה אישה מועמדת לראשות הממשלה. על פי תוצאות אלה, ניתן לומר כי לנוכחות של אישה מועמדת לראשות ממשלה בבחירות השפעה שלילית על ההצבעה של גברים לגוש השמאל-

¹⁷ בכל חישובי ההסתברויות המנובאות המוצגות במאמר להבדלים מגדריים בהצבעה, המשתנים האחרים הוחזקו קבוע בממוצע ומשתני הדמי בקטגוריה השכיחה – ילידי ישראל דור שני ותושבים ותיקים. כאשר מחזיקים את המשתנים בערכם הנצפה במקום בממוצע, כפי שמציעים (Hanmer and Kalkan (2013), דפוס הממצאים המתקבל דומה.

מרכז, ואין לה השפעה על נשים – לפחות על פי מקרה המבחן של ציפי לבני. נחזור לממצאים מפתיעים אלה בהמשך.

התוצאות הן שונות כשבוחנים את כל 14 הבחירות מ-1969, הנפרסות על פני תקופות שונות בהתפתחות מעמד האישה בישראל. כפי שמראה תרשים 1ב', הפער בין נשים לגברים בהצבעה למפלגות שמאל-מרכז על פני ימין הוא כ-8% בבחירות עם אישה מועמדת לראשות הממשלה, וכ-4% בלבד כאשר אין אישה מועמדת לתפקיד. הבדל זה איננו מובהק כאמור. העליה כאן בתמיכה במפלגות שמאל-מרכז כאשר ישנה אישה מועמדת הן בקרב נשים והן בקרב גברים מבטאת למיטב שיפוטנו קשר כוזב ונובעת מכך ששתי מערכות בחירות (1973, 1969) מתוך השלוש עם אשה המתמודדת לראשות הממשלה היו בתקופה בה המערך היה המפלגה הדומיננטית עם תמיכה מאסיבית בכלל הציבור.

באותה שיטת ניתוח בדקנו גם אם שונות במספר (או פרופורציית) הנשים בראש מפלגות בגוש השמאל-מרכז בבחירות משפיעה על הפער המגדרי בהצבעה. באף אחד משני המדדים לא נמצאה השפעה מובהקת כזו, הן על פני 14 מערכות הבחירות, והן בשנים 1996--2013. אמנם ציפינו שראשות מפלגה תשפיע פחות ממועמדות לראשות הממשלה, אך לא ציפינו לחוסר השפעה. לממצא זה, הסותר את ההשערה הראשונה שלנו, ראוי להתייחס כדורש עיון נוסף: יתכן למשל שההשפעה מותנית במספר הנשים המועמדות או בגודל המפלגה/ות בראשה/ן היא/הן עומד/ות, ורק מעבר לסף מסוים תהיה לכך השפעה; או בבולטות הפן המגדרי בשיח התקשורתי במערכת הבחירות. נחזור לדון בכך בהמשך.

נעבור כעת לניתוח-רוחב של מספר בחירות בהסטוריה האלקטורלית הישראלית, ונבחן את ההשפעות של נוכחות פוליטית נשית בתקופות שונות מבחינת מעמד האשה, ובתנאים שונים מבחינת נוכחות של מועמדות נשים. הניתוח המעמיק של בחירות 1969 ו-1973 מצד אחד, ושל בחירות 2009, 2013, ו-2015 מהקצה השני של הרצף ההסטורי מאפשר לבחון האם ועד כמה דפוסי ההצבעה המגדריים של ציבור הבוחרים השתנו בין שתי התקופות בהתפתחות מעמד האישה בישראל (השערה מס' 2), וכן את מקומם של רעיונות ונוכחות פוליטית בהסבר הפער המגדרי בהצבעה בתקופה השלישית (השערה מס' 3).

ניתוח-רוחב: הפער המגדרי בהצבעה בשתי תקופות שונות בהתפתחות מעמד האישה

נתחיל מבחינה של הפער המגדרי בהצבעה בבחירות בהן היו נשים מועמדות לראשות הממשלה: גולדה מאיר בבחירות 1969 ו-1973 – בתקופת העיוורון המגדרי תחת הגמוניה גברית, בה מעמד האישה כלל לא עמד על הפרק; וציפי לבני בבחירות 2009 – בתקופה בה נחשף המבנה החברתי הממוגדר. **לוח 1** מציג את התפלגות ההצבעה של נשים וגברים בבחירות אלה, כפי שדווחו על ידם לאחר הבחירות, בחלוקה לגושים, כאשר בטור האחרון אנו מוסיפות גם את ההתפלגות עבור 2013, בהן עמדו בראש שלוש מתוך ארבע מפלגות בגוש השמאל-מרכז נשים, גם אם לא נתפסו כמועמדות ריאליות לראשות הממשלה.

לוח 1: הפער המגדרי בהצבעה לגושי מפלגות, לפי שנת בחירות

2013		2009		1973		1969		הצבעה לגוש / שנת בחירות
גברים	נשים	גברים	נשים	גברים	נשים	גברים	נשים	
15%	18%	20%	15%	40%	46%	44%	53%	שמאל
21%	23%	21%	28%	2%	2%	3%	2%	מרכז
36%	41%	41%	43%	42%	48%	47%	55%	שמאל-מרכז
46%	37%	51%	44%	38%	35%	27%	23%	ימין

סקר פוסט-בחירות 1969 כולל משיבים שהשתתפו במדגם לאחר ה-28 באוקטובר 1969 (יום הבחירות) ועד ה-28 בנובמבר 1969 (N=965). סקר פוסט-בחירות 1973 מתייחס לגל החמישי של הסקר (N=1,085), שנערך בין ה-13--15 בינואר, 1974. ב-2009, סקר פוסט-בחירות נערך בין ה-11--24 בפברואר (וכלל 791 משיבים יהודים). סקר הפוסט של 2013 נערך בין ה-28 בינואר ל-17 בפברואר 2013 (1,187 נשאלים יהודים); נתוני הדיווח על הצבעה בפועל אינם מסתכמים ל-100%, שכן הם מתייחסים לאחוזים מקרב כלל הנשאלים במדגם (כולל אלה שלא השיבו, לא הצביעו וכו'); האחוזים מחושבים עבור כל המפלגות, כולל אלו שלא עברו את אחוז החסימה. מפלגות הימין כוללות גם מפלגות דתיות. מקור: סקרי INES, פוסט-בחירות, משיבים יהודים.

בהתאמה להשערה מס' 1, בכל הבחירות הללו נשים דיווחו יותר מגברים על הצבעה למפלגה בגוש השמאל-מרכז (שורה שלישית), ויותר גברים מנשים דיווחו על הצבעה למפלגה בגוש הימין-דתיים. אולם בניגוד להשערה מס' 2, השוואה של הפער המגדרי הגולמי על פני שתי התקופות איננה חד-משמעית, אף על פי שהוא משתנה על פני השנים. ראוי לשים לב לכך שב-2009, כאשר ציפי לבני עמדה בראש מפלגת המרכז, קדימה, נשים תמכו יותר במרכז ופחות בשמאל לעומת גברים, בניגוד ליתר הבחירות.¹⁸

נתמקד כעת בשני המופעים של נשים מועמדות לראשות הממשלה המתקיימים בשתי תקופות קצה בהתפתחות הפמיניזם בישראל, ובבחינה של הפער המגדרי תחת החזקה קבוע של המאפיינים האחרים הידועים כמשפיעים על הצבעה. בניתוח גרסיה לוגיסטית להסבר ההצבעה עבור המערך בראשות גולדה מאיר ב-1969 ועבור קדימה בראשות לבני ב-2009,¹⁹ מקדם המגדר מובהק בשני הניתוחים, ומצביע על פער מגדרי "מודרני" שמשמעותו שנשים מצביעות יותר לכל אחת משתי מפלגות אלה מאשר גברים, וזאת מעבר למאפיינים סוציו-דמוגרפיים ועמדות בשלושת נושאי המחלוקת המרכזיים (Gedalya-Lavy 2016, 82). על פי ניתוח זה ובהתאמה להשערה מס' 2, הפער הוא משמעותי יותר בבחירות 2009, בתקופה השלישית בהתפתחות מעמד האשה. ב-2009 הפער בין ההסתברות שאשה תצביע לקדימה לעומת גבר הוא 13 נקודות אחוז (הסתברות של 32. לנשים לעומת 19. לגברים; $p \leq .05$). ב-1969, חישוב דומה מעלה פער של 10

¹⁸ לפרוט ר' גם גדליה ואחרים 2010, 255, לוח 6.
¹⁹ סקר פוסט-בחירות 1973 לא נכלל כאן שכן חסרים בו חלק ממשנתי הרקע הרלוונטיים לניתוח.

נקודות אחוז (הסתברות של 51. לנשים לעומת 41. לגברים) בהצבעה למערך, אך פער מגדרי זה איננו מובהק סטטיסטית ברמת מובהקות סטנדרטית.²⁰

מסקנתנו, אם כן, בהתאמה להשערה הראשונה, היא שנשים הצביעו יותר מגברים למפלגות שבראשן עמדו נשים מועמדות לראשות ממשלה, הן בתקופה הראשונה (לגולדה מאיר) והן בתקופה השלישית במעמד האשה והשיח המגדרי (לציפי לבני), וזאת על פי שני המדדים בהם השתמשנו: הפער המגדרי "הגולמי" והפער "הנקי" לאחר שנלקחים בחשבון תכונות נוספות של הבוחרים/ות. יחד עם זאת ההשוואות על פני שני סוגי הבדיקות אינן עקביות מספיק כדי לאשש את ההשערה השנייה בדבר השפעה חזקה יותר בשנות האלפיים, כאשר נושא מעמד האשה והרעיונות הפמיניסטיים כבר היכו שורש.

ניתוח-רוחב: שיקולי ייצוג כנוכחות פוליטית וכרעיונות בפער המגדרי בהצבעה

האם הפער המגדרי שמצאנו בבחירות 1969 ו-2009 נובע משיקולי ייצוג כנוכחות ו/או משיקולי ייצוג כרעיונות? לגבי בחירות 2009, ניתן לערוך השוואה בין ההצבעה לקדימה ב-2009 לבחירות שלפני כן, ב-2006, כאשר בראש קדימה עמד גבר, אהוד אולמרט, בעוד שלא היו הבדלים בעמדות המדיניות של המפלגה בשתי בחירות אלה. כמו כן, כבר ציינו שציפי לבני לא נתפסה כפמיניסטית. ב-2006 אחוז גבוה יותר של נשים לעומת גברים הצביע למרצ בהשוואה לנתון המקביל לקדימה. לעומת זאת, בבחירות 2009 לא היה פער כזה, אך היה פער בהצבעה לקדימה מול כל יתר המפלגות.²¹ השוואה זו מחזקת את הטענה שמועמדותה של לבני במובן של ייצוג כנוכחות היא שעשתה את ההבדל. נחזור לנקודה זו בהמשך עם בדיקה ישירה יותר.

לצערנו אין ביכולתנו לערוך השוואה דומה בין אשה בראש המערך לבין גבר כראש מפלגה זו בתקופה הראשונה של מעמד האשה והשיח המגדרי, מאחר וסקרי INES החלו רק ב-1969, ושתי מערכות הבחירות שיש לנו לגביהן נתונים בתקופה זו של עיוורון מגדרי והגמוניה גברית הן אלה בהן מאיר הנהיגה את המערך. יחד עם זאת, על פי שאלות שונות בסקרי הבחירות מהשנים 1969 ו-4-1973 נמצא כי נשים היו חיוביות יותר כלפי גולדה מאיר ותמכו בה יותר מאשר גברים, הן כמועמדת המרכזית ברשימת המערך, והן כמועמדת המתאימה ביותר לראשות הממשלה. הנשים תומכות המערך הביעו יחס חיובי יותר כלפי גולדה מאיר, ויחס זה גם השפיע על פי דבריהן יותר על הצבעתן בהשוואה לגברים. בעקבות מלחמת יום הכיפורים, נשים תומכות המערך התאכזבו ממנה יותר מגברים, אולם בסופו של דבר נשאו יותר נאמנות לה (Gedalya-Lavy 2016, 69--76). נציין גם כי הפער המגדרי באידאולוגיה פוליטית במונחי שמאל-ימין בשנים אלה הוא פער מגדרי מסורתי בו נשים ממוקמות ימינה יותר מגברים (אם כי פער זה לא מובהק סטטיסטית), דבר המחזק את הטענה לשיקולי ייצוג כנוכחות על פני ייצוג כרעיונות באותה עת, מה גם שגולדה מאיר לא הייתה כאמור פמיניסטית (בעידן פרה-פמיניסטי). מכלל נתונים אלה ניתן להסיק בזהירות המתבקשת בהתייחס להשערה השלישית, כי גם ההצבעה לגולדה מאיר נבעה משיקולי ייצוג כנוכחות פוליטית וכי זהות קבוצתית כנשים הייתה קיימת והשפיעה על הצבעה עוד בטרם רעיונות התנועה הפמיניסטית חילחלו והשפיעו בחברה הישראלית.

²⁰ תוצאה זו מתקבלת עבור הבוחר/ת "הממוצע" על יתר המשתנים ובערך השכיח לגבי משתני הדמי. כאשר אנו עורכות אותו ניתוח כאשר יתר המשתנים הבלתי תלויים מקבלים את הערכים הנצפים שלהם, הפער הוא מעט קטן יותר (8 נקודות אחוז) אך הוא מובהק.

²¹ לפרוט ר' גדליה ואחרים 2010, 255--256, ולוח 7.

ראוי לחזור עתה לממצא מהניתוח לאורך זמן בפרק הקודם לגבי הבחירות בהן ציפי לבני הייתה מועמדת לראשות הממשלה. ראינו בתרשים 1א' כי הפער המגדרי בהצבעה לגושים בבחירות אלה לעומת בחירות אחרות משנות התשעים ואילך בהן היו רק מועמדים גברים לראשות הממשלה נבע מכך שגברים הצביעו פחות לגוש השמאל-מרכז לעומת בחירות אחרות, ולא שנשים הצביעו יותר לגוש זה. בהתייחס לנשים, לאור הממצאים שהוצגו בלוח 1, ניתן להניח כי בבחירות 2009 חלק מהנשים המירו הצבעתן למפלגת שמאל (עבודה, מרצ) בהצבעה למפלגת המרכז שבראשותה עמדה אשה שהתחרתה על ראשות הממשלה.²² לאור עמדות מפלגות השמאל בנושאי כלכלה וחברה ובנושאים פמיניסטיים לעומת עמדותיה של קדימה ושל לבני, משמעות דפוס זה היא ששיקולי הייצוג כנוכחות גברו על שיקולי הייצוג כרעיונות עבור לא מעט נשים. תמיכה בכך נראה בהמשך כאשר ננתח לעומק את ההצבעה לגושים בבחירות אלה מול בחירות 2013 ו-2015.

אם נוכחות של נשים מועמדות משפיעה על הפער המגדרי בהצבעה, נצפה למצוא בהשוואה בין בחירות 2009, 2013 ו-2015 שמקדם המגדר ב-2015 (כאשר לא הייתה אף אישה מועמדת בולטת בראש מפלגה) יהיה בעל השפעה פחותה לעומת הבחירות האחרות. וכך אכן נמצא. כל מקדמי המגדר הם חיוביים ומעידים על פער מגדרי מודרני, כלומר נטיה רבה יותר של נשים לעומת גברים להצביע לגוש השמאל-מרכז, אולם בבחירות 2015 הפער הוא הקטן ביותר והוא גם לא מובהק סטטיסטית ברמה המקובלת ($p=.28$), בעוד הפערים בשתי הבחירות האחרות (בהם ישנן מועמדות נשים) גדולים יותר ומובהקים.²³ הפער המגדרי בהסתברות להצביע לגוש השמאל-מרכז ב-2015 הוא 7 נקודות אחוז, לעומת פער דומה למדי ב-2009 וב-2013 (14 ו-15.5 נקודות אחוז בהתאמה). השוואה זו לא לוקחת בחשבון הבדלים אחרים בין הבחירות (למשל בבולטות של מועמדים על רקע תכונות אופייים), ובוודאי שאיננה בודקת באופן ישיר את ההשפעה של ייצוג כנוכחות, כשלעצמה או לעומת ייצוג כרעיונות. נעבור כעת לבדיקה ישירה יותר של השפעת שני סוגי השיקולים.

כפי שפרטנו בפרק המתודולוגיה, בסקרי הבחירות ב-2013 וב-2015 כללנו סדרת שאלות המתמקדת בפער המגדרי בהצבעה, וביניהן שאלות המאפשרות לנו לבדוק שיקולים של ייצוג כנוכחות מול ייצוג כרעיונות בהחלטות ההצבעה של הבוחרים והבוחרות.²⁴ נציג כעת ניתוח זה עבור הבחירות הללו, וכן עבור בחירות 2009, כאשר אנחנו נסמכות על השאלה לגבי אופן הצבעת הנשאלות בבחירות 2009 בסקר הבחירות של 2013.

לצורך ניתוח זה אמדנו מודלים של רגרסיה לוגיסטית להסבר ההצבעה לגוש השמאל-מרכז עבור כל אחת ממערכות הבחירות הללו, בנייתו הררכי מכוון תיאוריה. בשלב ראשון כללנו רק מגדר, בשלב השני את המודל הסטנדרטי, המכיל את המשתנים הסוציו-דמוגרפיים ומשתני עמדות המייצגים את שלושת ממדי המחלוקת בפוליטיקה הישראלית; בשלב השלישי הוספנו מדדים לפמיניזם ולפוסט-מטריאליזם,²⁵ המבטאים את ממד הייצוג כרעיונות (נוסף לממדי

²² ר' גם גדליה ואחרים 2010, 255, לוח 6.

²³ הפער המגדרי הגולמי בבחירות 2015 אף הוא הקטן ביותר ואיננו מובהק (פער של אחוז בלבד בתמיכה בימין – 43% מהנשים לעומת 44% מהגברים; ופער של כ-3 אחוזים בתמיכה בגוש השמאל-מרכז (37% מהנשים לעומת 34% מהגברים).

²⁴ סדרת שאלות זו נשאלה רק בחצי (אקראי) של המדגם, ולכן מספר המקרים עליהם הניתוחים בחלק זה מבוססים הוא קטן יותר ומצריך זהירות במסקנות.

²⁵ פמיניזם ופוסטמטריאליזם הם שני ממדי שינוי ערכי מרכזיים בחברות פוסט-תעשייתיות הקשורים בינם לבין עצמם ולמגדר (Hayes et al. 2000; Inglehart and Norris 2003). לא נוכל להיכנס כאן לניתוח ערכים וקשרים אלה, אך כמובן שניתוח כזה מתבקש.

המחלוקת שכבר במודל), ובשלב האחרון הוספנו משתנה המודד העדפה לייצוג נשי בפוליטיקה, קרי את הממד של ייצוג כנוכחות. ההגיון של אופן אמידה זה הוא שהמודל המקובל להסבר הצבעה בישראל משמש כמסגרת התייחסות, והמשתנים הייחודיים להסבר הפער המגדרי בהצבעה אמורים להיות משמעותיים רק אם הם מוסיפים נדבך מעבר למודל זה. המשתנה המבטא את שיקול הייצוג כנוכחות נוסף רק אחרי משתני הערכים, מאחר שרצינו לבחון האם הוא תורם באופן ייחודי להסבר הפער המגדרי בהצבעה מעבר למאפיינים סוציו-דמוגרפיים וייצוג נושאי המחלוקת המרכזיים, כמו גם נושאים ורעיונות פוסט-מטריאליסטיים ופמיניסטיים. בשלב האחרון אמדנו שני מודלים, האחד כאשר משתנה הייצוג כנוכחות כלול כאפקט עיקרי בלבד ופעם נוספת בתוספת אינטראקציה עם מגדר, וזאת כדי לאפשר משקל דיפרנציאלי לשיקול זה עבור נשים וגברים. לוח 2 מציג את התוצאות המרכזיות של ניתוחים אלה, הכוללים את מרכיב האינטראקציה.

לוח 2: תרומת שיקולי הייצוג כנוכחות וייצוג כרעיונות להסבר הפער המגדרי בהצבעה לגושים, 2009
2013 ו-2015

2015	2013	2009	
b (s.e.)	b (s.e.)	b (s.e.)	
.38 (.31)	.31 (.32)	.27(.32)	מגדר (אשה)
.35 (.16)***	.13 (.16)	.09 (.16)	קפיטליזם-סוציאליזם
.46 (.15)**	.34 (.16)***	.09(.15)	פמיניזם
.47 (.25)^	.20(.24)	.90(.25)*	פוסט-מטריאליזם
.64 (.58)	1.15 (.62)^	1.79(.56)*	העדפה לאשה בפוליטיקה
-.27 (.76)	1.66 (.90)^	.22(.76)	אינטראקציה מגדר והעדפה לאשה בפוליטיקה
-178.2	-156.2	-161.1	LL
.69	.56	.60	Nagelkerke R ²
542	370	422	N

¹הלוח מציג רגרסיות לוגיסטיות לניבוי הצבעה לשמאל-מרכז מול ימין על-פי שני שיקולי הייצוג. עבור 2009, המשתנה התלוי הוא דיווח על הצבעה בפועל בבחירות 2009 על פי סקר טרום-בחירות 2013.

מפלגות מרכז ושמאל (1); מפלגות ימין (0). כל המודלים כוללים מלבד מגדר גם את המשתנים גיל, צפיפות דיור, מוצא מזרחי, עולה מבריה"מ לשעבר, השכלה, דתיות ומשתני מדיניות (מדינה פלסטינית, דת-מדינה). אלה אינם מוצגים כאן לצורך פשטות ההצגה והפרשנות. מקור: סקרי INES, הנתונים מתייחסים לבוחרים יהודים.

רמת מובהקות:

p ≤ .001 *

p ≤ .01 **

p ≤ .05 ***

p = .06 ^

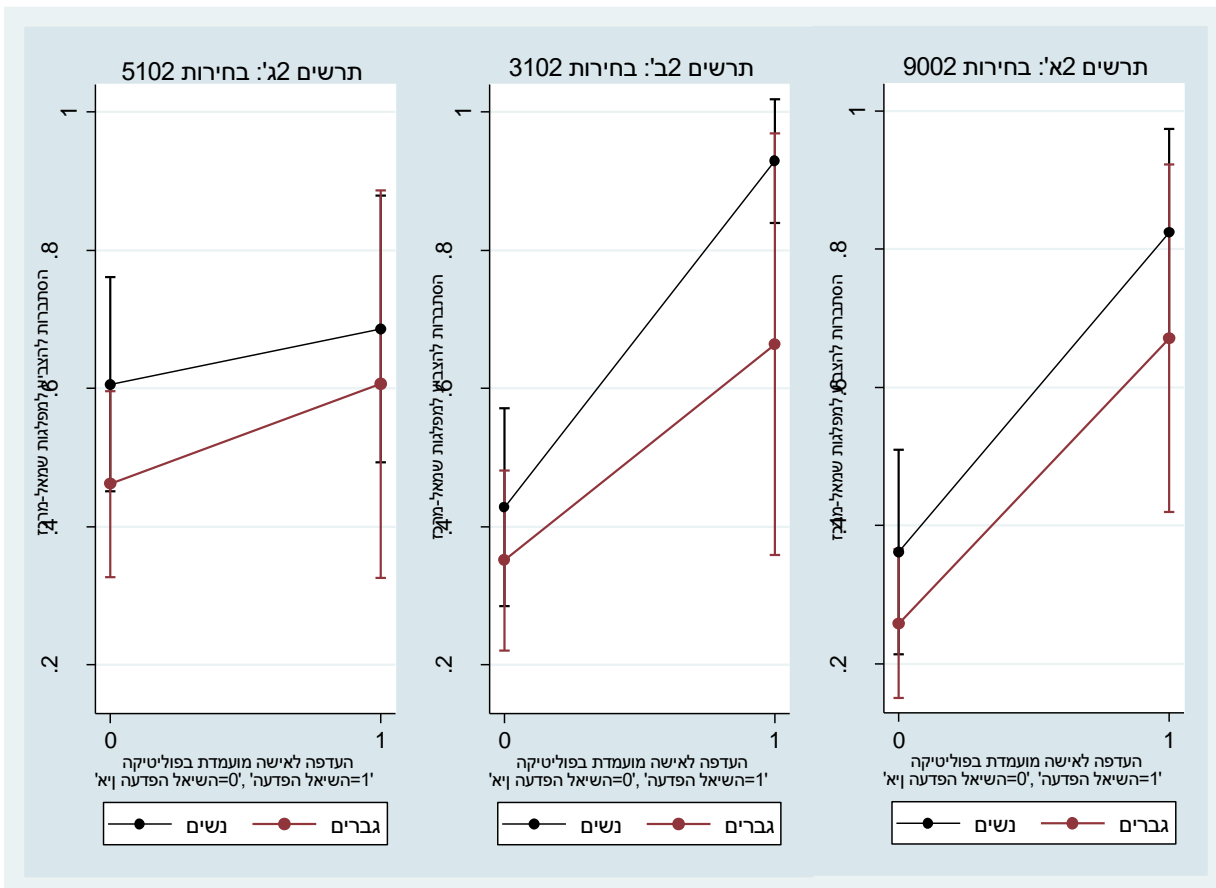
p = .07 ^^

ראשית יש לשים לב כי משתנה המגדר כבר לא מובהק במודל זה, כלומר תוספת המשתנים המייצגים שיקולי ייצוג כנוכחות וייצוג כרעיונות "פתרה" את מקור הפער המגדרי. מבחינת שיקולי ייצוג כרעיונות, ניתן לראות ביטוי לייצוג של רעיונות שמשפיעים על ההצבעה לגוש

השמאל-מרכז, אם כי השפעתם משתנית על פני שלוש הבחירות הללו. לפחות אחד משני המשתנים הערכיים הרלוונטיים למעמד האשה – פמיניזם ופוסט-מטריאליזם – משפיע בכל אחת מהבחירות, והעדפות כלליות בתחום המדיניות הכלכלית-חברתית משפיעות בנוסף באופן מובהק בבחירות 2015. מבחינת שיקולי ייצוג כנוכחות, הממצא המרכזי מבחינתנו הוא כי בבחירות 2009 ו-2013 ההעדפה לייצוג נשים בפוליטיקה משפיעה על ההצבעה, כך שנשים וגברים שנוכחות נשים בפוליטיקה חשובה להם מצביעים יותר לגוש השמאל-מרכז שבו היה ייצוג כזה בבחירות אלה – אך לא ב-2015, בהן לא היו נשים בולטות במרוץ. ב-2009 ההשפעה של שיקול זה בהצבעה בקרב גברים ונשים,²⁶ ואילו ב-2013 היא חזקה יותר בקרב נשים.²⁷

תרשימים 2א', 2ב' ו-2ג' מציגים את ההשפעה של שיקולי הייצוג כנוכחות על הצבעה לגוש השמאל-מרכז מול הימין בקרב גברים ונשים בבחירות 2009, 2013 ו-2015 בהתאמה.

תרשימים 2א'-2ג': השפעת ההעדפה לייצוג נשי בפוליטיקה על הפער המגדרי בהצבעה ב-2009, ב-2013 וב-2015 בהתאמה

מקור: סקרי INES, נשאלים יהודים.

בבחירות 2009 עם ציפי לבני כמועמדת לראשות הממשלה, ההעדפה לייצוג נשי בפוליטיקה השפיעה באופן דומה – ומאד משמעותי – על נשים וגברים (הקווים בתרשימים 2א' כמעט מקבילים,

²⁶ האינטראקציה במודל זה איננה מובהקת.

²⁷ אינטראקציה מובהקת ($p=.07$). במודל ללא אינטראקציה המקדם של מדד הייצוג כנוכחות הוא 2.03 ($p\leq.001$).

והאינטרקציה בלוח 2 לא מובהקת). ההסתברות של אישה המעדיפה אישה לתפקיד פוליטי בכיר להצביע למפלגת שמאל-מרכז הינה 0.82 לעומת 0.36 בקרב יתר הנשים; גבר המעדיף אישה לתפקיד פוליטי בכיר יצביע למפלגת שמאל-מרכז בהסתברות של שני שלישים לעומת 0.25 בקרב יתר הגברים. בבחירות 2013, השיקול של ייצוג נשי במובן של נוכחות קיים ומשפיע גם על גברים וגם על נשים, אך השפעתו גדולה בהרבה בקרב נשים, שעל הנוכחות הפיסית שלהן בפוליטיקה מדובר. ההסתברות של אישה החושבת שיש להעדיף אישה לתפקיד פוליטי בכיר להצביע למפלגת שמאל-מרכז הינה 0.93 לעומת 0.43 בקרב יתר הנשים; גבר המעדיף אישה לתפקיד פוליטי בכיר יצביע למפלגת שמאל-מרכז בהסתברות של שני שלישים לעומת 0.35 בקרב יתר הגברים (ראו תרשים 2ב). כלומר, השוואה בין 2009 ו-2013 מעידה על השפעה רבה ודומה (0.42 ו-0.46) של שיקול הייצוג הנשי כנוכחות בקרב גברים ונשים כאשר ישנה מועמדת לתפקיד הרם ביותר – ראש ממשלה; כאשר מדובר בייצוג ברמה של ראשי מפלגות בלבד, ההשפעה של שיקול זה על ההצבעה בקרב נשים דומה למקרה של מועמדת לראשות ממשלה (0.50), ואילו בקרב גברים היא נמוכה יותר (0.32). כאמור, בבחירות 2015, למשתנה זה אין השפעה מובהקת על ההצבעה ושיפוע הקווים קרוב לאופקי (פער של 0.08 בקרב נשים ו-0.15 בקרב גברים; ראו תרשים 2ג).

הניתוחים בחלק זה מדגימים ומאששים את השערה מס' 3. בכל אחת משלוש הבחירות הללו, משתנים המייצגים את פן הייצוג כרעיונות משפיעים על ההצבעה לגוש השמאל-מרכז. אולם השיקול של ייצוג כנוכחות מחייב קיומן של נשים מועמדות, וכשזה קיים, לפחות ברמה הגבוהה של מועמדות לראש ממשלה, או קיום בולט של נשים מועמדות בראש מפלגות משמעותיות, מופעלים גם שיקולים של "הצבעה עבור אשה". המסקנה היא אם כן כי שני סוגי השיקולים מתקיימים בבחירות בישראל בשנות האלפיים.

סיכום ומסקנות

בישראל כיהנה בעבר הרחוק אשה כראשת ממשלה, השלישית בלבד בעולם בתפקיד זה. על פי דו"ח של IPU ממרץ 2015 כיהנו באותה עת 19 נשים בראש מדינה או בראש ממשלה ברחבי העולם (IPU 2015).²⁸ אחוז הנשים בפרלמנטים בעולם עומד על 22.7% (IPU 2016). מספרים אלה נמוכים כמובן אך נמצאים בעליה מתמדת, במיוחד מאז אמצע שנות התשעים ויישום רפורמות מוסדיות שנועדו להגדיל את נוכחות הייצוג הנשי. המהפכה הפמיניסטית הגיעה גם לפוליטיקה, וסוגיית הייצוג המגדרי נמצאת על סדר היום הבינלאומי, הפילוסופי והמחקרי – וגם הישראלי. אנו מנתחות את הפער המגדרי בהצבעה בישראל תוך שימוש בהבחנה התיאורטית בין ייצוג כרעיונות וייצוג כנוכחות, ומיישמות אותה להבנת התנהגות בוחרים ובוחרות. טענתנו המרכזית היא כי יש להבין הצבעה מגדרית ופערים מגדריים בהצבעה בו-זמנית במונחי שתי משמעויות אלה של ייצוג, וכי צורך זה נעשה יותר דחוף בשל הגידול בנוכחות הנשית ברמות השונות של הפוליטיקה. אנו מציעות אם כן לשלב, תחת הבחנה תיאורטית זו, בין שתי ספרויות: האחת היא הגישה הדומיננטית בתחום חקר הפער המגדרי בהצבעה, המבוססת על התיאוריה ההתפתחותית של אינגלהרט ונוריס, ובה מככבים שיקולי הייצוג כרעיונות ואינטרסים. אלה נתפסים כבסיס לפער המגדרי המוכר בהצבעה. אולם בספרות זו אין התייחסות לנשים מועמדות. לכן יש לחבר אותה לספרות המתמקדת ב"הצבעה עבור אשה".

²⁸ שתי הנשים שהקדימו את מאיר היו ראש ממשלת סרי לנקה, סירימאבו בנדרנאיקה (מ-1960), וראש ממשלת הודו, אינדירה גנדי (1966).

מערך המחקר שלנו כלל ניתוח רב-רמתי לאורך זמן של הבחירות בישראל כדי לבחון את ההשפעה של שונות בכמותן ובבולטותן של מועמדות בבחירות על הפער המגדרי; וניתוח של חתכי רוחב של בחירות בתקופות שונות במעמד האשה בישראל, ובבחירות עם שונות מבחינת אופי הנוכחות ומידת הבולטות של נשים מועמדות. כמו כן, הצענו מדדים ברמה האינדיבידואלית לבחינה ישירה של שיקולי ייצוג כנוכחות וכרעיונות בהצבעה, ויישמנו אותם בשלוש הבחירות האחרונות בישראל.

מכלול הממצאים מאשש את קיומם של שיקולי ייצוג כנוכחות נשית בפוליטיקה בצד שיקולים של ייצוג רעיונות כהסבר להצבעה ולפער המגדרי בהצבעה בהתאם להשערת המחקר השלישית. יחד עם זאת, בשני המקרים בהם הייתה מועמדת אשה לראשות ממשלה בישראל, הניתוחים המגוונים שעשינו מובילים אותנו למסקנה כי הפער המגדרי בהצבעה להן נבע משיקולי ייצוג כנוכחות ולא משיקולי ייצוג כרעיונות. מסקנה זו חזקה יותר במקרה של ציפי לבני מאשר גולדה מאיר על בסיס השוואות עם בחירות אחרות שיכולנו לערוך ושאלות ישירות בנושא.

בבחירות 1969, בהן התמודדה גולדה מאיר לראשות הממשלה מצאנו פער מגדרי בהצבעה למערך, בראשו עמדה גולדה מאיר: נשים תמכו במערך יותר מגברים, ופער זה נשמר גם כשלוקחים בחשבון משתנים סוציו-דמוגרפיים ומשתני עמדות המייצגים את שלושת ממדי המחלוקת העיקריים. בסקרי הבחירות בתקופה זו לא נכללו שאלות המאפשרות לנו לבחון ישירות את המניעים לתמיכה הנשית מול הגברית במפלגה ובמועמדת, אולם מניתוחים של סקרי הבחירות השונים ב-1969 ו-1973 עולה כי יחסן של נשים לגולדה מאיר היה חיובי יותר והן תמכו בה יותר מגברים. בצרוף העובדה כי מדובר בתקופה של "עיוורון מגדרי" תחת הגמוניה גברית, שבה נשים נטו מעט ימינה מגברים, וכי גולדה מאיר הייתה חפה מכל בדל של פמיניזם, ניתן להניח כי פער מגדרי זה מעיד על שיקולים של ייצוג כנוכחות (ולא ייצוג כרעיונות), הגם שאין לנו לכך תימוכין ישירים.

בבחירות 2009, ציפי לבני, עמדה בראש מפלגת קדימה והייתה מועמדת ריאליזם לראשות הממשלה. גם במפלגתה וגם בה אישית תמכו יותר נשים מגברים, ובבחירות אלה אנו יכולות לבסס באופן ישיר יותר את חשיבות השיקול של ייצוג כנוכחות, אצל חלק מהנשים אפילו על חשבון השיקול של ייצוג כרעיונות. נתוני התמיכה הגולמיים של נשים וגברים במרכז, בשמאל ובגוש המרכז-שמאל הראו כי בבחירות הללו הייתה תמיכה נשית יוצאת דופן במרכז (קרי בקדימה) על חשבון תמיכה בשמאל, כאשר בתרשים 1א' ניתן לראות כי תמיכתן הכוללת של נשים בגוש השמאל-מרכז בבחירות אלו לא הייתה שונה לעומת בחירות אחרות מאמצע שנות התשעים ואילך (בהן כל המועמדים לראשות הממשלה היו גברים). ממצא זה איננו מעיד על כך כי לא הייתה "הצבעה עבור אשה", שכן נשים רבות אכן החליטו בבחירות אלה להצביע לקדימה ולציפי לבני, והפרשנות הרווחת לכך אכן כרכה זאת בזהות הנשית של לבני במובן של ייצוג כנוכחות. לא ניתן לפרש זאת במונחי רעיונות שכן לבני, כמו גולדה מאיר לפנייה, לא נתפסה כפמיניסטית, וגם במדיניות כלכלית-חברתית היא ומפלגתה היו ממוקמות ימינה ממפלגות השמאל בגוש שלה. המעבר של נשים היה אם כך בעיקר בתוך הגוש, ולכן הקו האופקי שנצפה בתרשים 1א'. תימוכין נוספים לכך הבאנו מהשוואה של דפוסי הצבעה של גברים ונשים בבחירות 2009 מול 2006, בהן עמד אהוד אולמרט בראש קדימה. בדיקה ישירה של שיקולי הבחורים/ות אף היא מעידה על כך: מודל בשלבים של הצבעה לקדימה ב-2009 (בדומה למודל עבור הצבעה לגוש השמאל-מרכז בלוח 2), מאשש כי ההצבעה המגדרית לקדימה ב-2009 התבססה על שיקולי ייצוג כנוכחות בלבד. מדדי

הפמיניזם, הפוסט-מטריאליזם וההעדפות הכלכליות-חברתיות אינם מובהקים, ואילו משתנה ההעדפה לנשים בפוליטיקה הוא מובהק. מכלול הניתוחים הללו בהתייחס להשערה מס' 3 מציג תמונה משכנעת לבולטות השיקול של ייצוג כנוכחות בהצבעה לקדימה בראשות לבני בבחירות 2009; זאת לעומת שילוב של שני השיקולים בהצבעה לגוש השמאל-מרכז בבחירות אלה (לפרוט ר' 81--79, Gedalya-Lavy 2016).

ההשוואה בין בחירות 1969 ו-2009, בהן נשים התמודדו לראשות הממשלה בשתי תקופות שונות מאד מבחינת מעמד האשה והפמיניזם בישראל, לא הניבה מסקנה ברורה לגבי גודל הפער המגדרי שנצפה בשתי התקופות, זאת בניגוד להשערתנו השניה. יחד עם זאת שתי הבחירות הללו ממחישות את חשיבות ההסתכלות על הפן של ייצוג כנוכחות כאשר מדובר בהצבעה לאשה מועמדת.

אמנם בחירות 2009 התנהלו כאשר מעמד האשה, המודעות הפמיניסטית והשיח המגדרי נמצאים במקום אחר לגמרי מאשר בסוף שנות הששים, אולם נראה כי זהות קבוצתית כנשים הייתה קיימת גם ללא תשתית פמיניסטית והשפיעה על הצבעה, הגם שאי אפשר להתעלם מההבדל הדרמטי באופי המערכת המפלגתית והפוליטיקה בכללותה בין שתי התקופות. מן הראוי לחזור גם לממצא המעניין מהניתוח הרב-רמתי לאורך זמן, ועל פיו הייתה תמיכה פחותה של גברים בגוש השמאל-מרכז בבחירות בהן ציפי לבני התמודדה לראשות הממשלה לעומת בחירות בהן המועמדים לראשות הממשלה היו גברים. ממצא זה ראוי להעמקה בין אם מדובר במקרה הפרטי של לבני או בתופעה כללית יותר, הן בהקשר של ההצבעה לקדימה והן בהקשר להצבעה לגוש השמאל-מרכז. האם יתכן כי מועמדת אישה מביאה לירידה בתמיכתם של גברים במפלגתה או בגוש שלה, אולי כתגובת נגד (backlash) שוביניסטית להישגי נשים? ובאופן כללי יותר, מן הראוי לשאול כיצד משתקללים שיקולי נוכחות ורעיונות כאשר יש סתירה ביניהם? סוגיה זו רלוונטית לגברים ונשים כאחת, הן כאשר הסתירה היא על פני גושים או על פני מפלגות בתוך גושים, וסוגיות אלה ראויות להיחקר יותר לעומק בבחירות 2009 וכמובן בבחירות בעתיד.

ההשוואות בין בחירות 2009, 2013 ו-2015 מוסיפות נדבך נוסף לניתוח שלנו בכך שהן מאפשרות לנו לבחון שיקולי הצבעה של ייצוג כנוכחות וייצוג כרעיונות על פני בחירות שיש בהן שונות בכמותן ובמיקומן של מועמדות בתחרות הפוליטית. בבחירות 2015, מצאנו כי כשאין נשים מועמדות בולטות, שיקולי הייצוג כנוכחות לא יכולים וגם לא באים בפועל לידי ביטוי, אך שיקולי הייצוג כרעיונות שרירים וקיימים. כזכור, בבחירות אלה, הפער המגדרי המודרני בהצבעה, המאפיין את ישראל מאמצע שנות התשעים, היה קיים אך לא היה מובהק, וניתן להניח שלפחות חלק מההסבר לכך נעוץ בסיבה זו, אם כי יתכנו גם הסברים נוספים. בבחינה לאורך מערכות הבחירות, מצאנו שרק נוכחותן של מועמדות לראשות ממשלה משפיעה על הפער המגדרי, אך לא מספר ופרופורציית ראשות מפלגה בגוש. אולם ניתוח העומק של בחירות 2013 מעמיד זאת בספק כהכללה גורפת. ייתכן וישנו סף מספרי מינימלי או סף של בולטות תקשורתית למופע זה. ב-2013, ההשפעה של שיקולי ייצוג כנוכחות על ההצבעה בקרב נשים הייתה גבוהה יותר באופן משמעותי מאשר בקרב גברים שחשבו אף הם שייצוג של נשים בפוליטיקה חשוב (כמובן שהיו יותר נשים שחשבו כך מגברים בשני הסקרים בהם שאלנו על כך). לעומת זאת, כאשר לבני הייתה מועמדת לראשות הממשלה, ההשפעה של שיקולי ייצוג כנוכחות היתה דומה בקרב נשים וגברים. הבדלים אלה בין הבחירות ובין התנהגות גברים ונשים בהן יכולים להוות בסיס להשערות בדבר מערכות שיקולים ושיקלולים שונים של גברים ונשים בהתחשב בכמות המועמדות לעומת המועמדים

ובמיקומן/ם במסגרת התחרות הפוליטית (כולל ייצוג נשים ברשימות מפלגתיות, שלא בחנו כאן). יש מקום לבחון אותם לעומק במסגרת ניסויים עם מניפולציות מתאימות, כמו גם בבחירות אחרות, עם שונות מוסדית (סוגים שונים של משטרים, שיטות בחירות, מערכות מפלגתיות).

מחקרנו מתקף את קיומם של שני סוגי השיקולים – של נוכחות ושל רעיונות אצל הבוחרים/ות, אולם יותר מכל הוא מעלה שאלות חדשות ומזמין מחקר נוסף בכיוונים שהתווינו. הפער המגדרי המודרני בהצבעה כאן. הוא משתנה על פני בחירות והתנודות בו מהוות סוגיה מרתקת למחקר. הראינו כי שונות זו היא פונקציה של בולטות המועמדות בתחרות הפוליטית, אך היא בוודאי גם מושפעת מנושאים שעל סדר היום בבחירות ומרכזיותם בשיח, ואין ספק כי שיקולי הצבעה של ייצוג כנוכחות ושל ייצוג כרעיונות כאחד משמעותיים בהצבעה ובפער המגדרי בהצבעה. מחקרנו שרטט את מאפייני הבחירות בעבר, ובפרט של הבחירות בהן התחרו נשים על ראשות הממשלה. אולם תרומתו העיקרית היא לחקר הפער המגדרי במציאות פוליטית וחברתית משתנה, דרך השילוב בין שני הפנים של הייצוג של נשים – ייצוג כנוכחות וייצוג כרעיונות; ושני תחומי מחקר נפרדים – של הפער המגדרי בהצבעה והצבעה לאשה מועמדת.

גדליה, עינת, חנה הרצוג ומיכל שמיר, 2010. "ציפיית הבחירות: הממד המגדרי בבחירות 2009", אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 231--265.

רימלט, נויה, 2010. **הפמיניזם המשפטי מתאוריה למעשה: המאבק לשוויון בין המינים בישראל ובארה"ב**, חיפה: אוניברסיטת חיפה ופרדס הוצאה לאור.
שמיר, מיכל, ועינת גדליה-לביא, 2015. "פער מגדרי בהצבעה – היה או לא היה? נשים וגברים בבחירות 2013", מיכל שמיר (עורכת), **הבחירות בישראל – 2013**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 282--311.

Abendschon, Simone, and Stephanie Steinmetz, 2014. "The Gender Gap in Voting Revisited: Women's Party Preferences in a European Context," *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, May, pp. 1--30.

Balmas, Meital, Gideon Rahat, Tamir Sheafer and Shaul Shenhav, 2014. "Two Routes to Personalized Politics: Centralized and Decentralized Personalization," *Party Politics* 20, 1, pp. 37--51.

Banducci, Susan A., and Jeffrey A. Karp, 2000. "Gender, Leadership and Choice in Multiparty Systems," *Political Research Quarterly* 53, 4, pp. 815--848.

Brians, Craig Leonard, 2005. "Women for Women? Gender and Party Bias in Voting for Female Candidates," *American Politics Research* 33, 3, pp. 357--375.

Bryk, Anthony, and Stephen Raudenbush, 1992. *Hierarchical Linear Models in Social and Behavioral Research*, Newbury Park: Sage.

Burns, Nancy, Kay Lehman Schlozman and Sidney Verba, 2001. *The Private Roots of Public Action: Gender, Equality, and Political Participation*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Carroll, Susan J., 1994. *Women as Candidates in American Politics*, 2nd ed., Bloomington, IN: Indiana University Press.

———, 2001. *The Impact of Women in Public Office*, Bloomington, IN: Indiana University Press.

Dalton, Russell J., 2014. *Citizen Politics*, Los Angeles: Sage.

Darcy, Robert, Susan Welch, and Janet Clark, 1994. *Women, Elections, and Representation*, Lincoln: University of Nebraska Press.

Dolan, Kathleen, 2001. "Electoral Context, Issues, and Voting for Women in the 1990s," *Women & Politics* 23, 1-2, pp. 21--36.

- , 2008. "Is There a 'Gender Affinity Effect' in American Politics? Information, Affect, and Candidate Sex in U.S. House Elections," *Political Research Quarterly* 61, pp. 79--89.
- Emmenegger, Patrick, and Philip Manow. 2014. "Religion and the Gender Vote Gap: Women's Changed Political Preferences from the 1970s to 2010," *Politics & Society* 42 (2): 166--193.
- Franceschet, Susan, Mona Lena Krook and Jennifer Piscopo (eds.), 2012. *The Impact of Gender Quotas*, Oxford: Oxford University Press.
- Franklin, Mark, Thomas T. Mackie and Henry Valen, 1992. *Electoral Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gedalya-Lavy, Einat, 2016. "The Puzzle of Gender and Politics: Voting and Media Framing in Israel (1969--2013)," Ph.D. dissertation, Tel-Aviv University.
- Gidengil, Elisabeth, Matthew Hennigar, Andre Blais and Neil Nevitte, 2005. "Explaining the Gender Gap in Support for the New Right: The Case of Canada," *Comparative Political Studies* 38, 10, pp. 1171--1195.
- Giger, Nathalie, Anne Maria Holli, Zoe Lefkofridi and Hanna Wass, 2014. "The Gender Gap in Same-Gender Voting: The Role of Context," *Electoral Studies* 35, September, pp. 303--314.
- Giger, Nathalie, 2009. "Towards a Modern Gender Gap in Europe?," *The Social Science Journal* 46, 3, pp. 474--492.
- Goodyear-Grant, Elizabeth, and Julie Croskill, 2011. "Gender Affinity Effects in Vote Choice in Westminster Systems: Assessing 'Flexible' Voters in Canada," *Politics & Gender* 7, 2, pp. 223--250.
- Hanmer, Michael J., and Kerem Ozan Kalkan, 2013. "Behind the Curve: Clarifying the Best Approach to Calculating Predicted Probabilities and Marginal Effects from Limited Dependent Variable Models," *American Journal of Political Science* 57, 1, pp. 263--277.
- Hayes, Bernadette C., Ian McAllister and Donley T. Studlar, 2000. "Gender, Postmaterialism and Feminism in Comparative Perspective," *International Political Science Review* 21, 4, pp. 425--439.
- INES, 2013. The Israel National Election Studies, <http://www.ines.tau.ac.il/> (accessed: November 5, 2017).

- IPU (Inter-Parliamentary Union), 2015. "Sluggish Progress on Women in Politics will Hamper Development," <http://www.ipu.org/press-e/pressrelease201503101.htm> (accessed November 24, 2017).
- IPU (Inter-Parliamentary Union), 2016. "Women in National Parliaments," <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm> (accessed June 1, 2016).
- Inglehart, Ronald, and Pippa Norris, 2000. "The Development Theory of the Gender Gap: Women's and Men's Voting Behavior in Global Perspective," *International Political Science Review* 21, 4, pp. 441--463.
- , 2003. *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Krook, Mona L., 2010. *Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*, New York: Oxford University Press.
- , 2014. "The Political Representation of Women and Minorities," in Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris (eds.), *Comparing Democracies 4*, London: Sage Publications, pp. 96--111.
- Lawless, Jennifer L. 2004. "Women, War, and Winning Elections: Gender Stereotyping in the Post-September 11th Era," *Political Research Quarterly* 57(3): 479-490
- Mansbridge, Jane, 1999. "Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent 'Yes'," *Journal of Politics* 61, pp. 628--657.
- Phillips, Anne, 1995. *The politics of presence*, Oxford political theory. Oxford: Clarendon Press.
- , 2000. "Representing Difference: Why Should it Matter if Women Get Elected?," in Anna Coote (ed.), *New Gender Agenda*, London: Institute of Public Policy Research, pp. 58--65.
- Pitkin, Hanna F., 1967. *The Concept of Representation*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Poguntke, Thomas, and Paul Webb (eds.), 2005. *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Rosenthal, Cindy Simon, 1998. *When Women Lead*, New York: Oxford University Press.
- Sanbonmatsu, Kira, 2002. "Gender Stereotypes and Vote Choice," *American Journal of Political Science* 46, 1, pp. 20--34.

- Sawyer, Marian, Manon Tremblay and Linda Trimble (eds.), 2006. *Representing Women in Parliament: A Comparative Study*, London: Routledge.
- Sawyer, Marian, 2010. "Women and Elections," in Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris (eds.), *Comparing Democracies 3*, London: Sage Publications, pp. 202--222.
- Shamir, Michal, and Asher Arian, 1999. "Collective Identity and Electoral Competition in Israel," *The American Political Science Review* 93, 2, pp. 265--277.
- Squires, Judith, 2007. *The New Politics of Gender Equality*, New York: Palgrave Macmillan.
- Thomas, Sue, 1994. *How Women Legislate*, New York: Oxford University Press.